

Roberto Soto (Santiago de Chile)

Το Ζήτημα των Ταυτοτήτων στην Ευρώπη: Η Περίπτωση του Ελληνισμού

Το ζήτημα της ύπαρξης μίας ευρωπαϊκής ταυτότητας, τουτέστιν, της έννοιας της συμμετοχής των πολιτών της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μία κοινωνία με κοινά χαρακτηριστικά, δεν είναι καθόλου απλή υπόθεση. Το ουσιαστικό πρόβλημα έγκειται στον θεωρητικό ορισμό της έννοιας της ταυτότητας και στα επίθετα που μπορούν να συνοδεύσουν αυτό το ουσιαστικό. Παραδοσιακά συνηθίζουμε να συνδέουμε την ταυτότητα με χαρακτηριστικά θρησκευτικά, πολιτισμικά ή εθνικά. Ωστόσο, κάποιιοι στη σύγχρονη εποχή αναφέρονται σε διαφορετικού τύπου ταυτότητες όπως είναι η πολιτική ταυτότητα, σύμφωνα με το μαρξιστικό μοντέλο, ή η ταυτότητα φύλου. Σε ένα πιο οικιακό περιβάλλον, θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε τις εξής ταυτότητες: οικογενειακή, τοπική, σχολική, εργατική ή ακόμα και αθλητική. Όλοι οι άνθρωποι αναγνωρίζουμε τους εαυτούς μας μέσα από τη συμμετοχή σε κάποιου είδους ανθρώπινη κοινότητα, μεγάλη ή μικρή, και ομολογούμε την ύπαρξη συνεκτικών δεσμών μ' αυτή την κοινότητα, γεγονός που μας προσδίδει μία σχετική ταυτότητα.

Αφήνοντας στην άκρη αυτές τις σχετικά προφανείς εκτιμήσεις, εκείνο που πρέπει να κρατήσουμε και το οποίο θα μας φανεί χρήσιμο είναι η ανάλυση του κοινού χαρακτηριστικού που μπορεί να υπάρξει μεταξύ της οικογενειακής, τοπικής ή εργατικής ταυτότητας με την πολιτισμική ή θρησκευτική, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι συνεκτικοί δεσμοί στην ανθρώπινη κοινότητα που προσδίδουν ταυτότητα στο υποκείμενο αναδύονται με τρόπο αυθόρμητο και ερμηνεύονται μέσα από την ιστορία και την παράδοση. Έτσι, όχι μόνο η ταυτότητα ενός ανθρώπου, αλλά επίσης η ταυτότητα ενός λαού απαντά σε ιστορικές μεταβλητές, μεγαλύτερης ή

μικρότερης διάρκειας και όχι σε προκαθορισμένες πιθανότητες. Δεν είναι δυνατόν να προσδώσεις μία ταυτότητα σε ένα λαό μέσω διατάγματος ή νόμου. Ούτε να πληροφορήσεις τον λαό ποια είναι ή ποια θα έπρεπε να είναι η ταυτότητά του, όπως προσπάθησαν κάποιες ιδεολογίες κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα να κάνουν ή όπως φαίνεται να φιλοδοξεί σήμερα η Ευρωπαϊκή Ένωση να επιτύχει. Μολονότι, λοιπόν, η ύπαρξη ταυτότητας ή ταυτοτήτων σε μία ανθρώπινη κοινότητα προαπαιτεί την ύπαρξη και αναγνώριση κοινών στοιχείων, αυτά από μόνα τους δεν είναι αρκετά για να δικαιολογήσουν την ύπαρξη κοινής ταυτότητας. Είναι τα ίδια τα μέλη μίας κοινωνίας που αναγνωρίζουν στους εαυτούς τους μία ταυτότητα και δεν αποδέχονται αυτή η ταυτότητα να τους κοινοποιηθεί μέσω τρίτων. Σ' αυτό το σημείο θα ήταν χρήσιμο να ληφθούν υπόψη οι κατηγορίες πολιτικής ανάλυσης που ο Walter Ullmann χρησιμοποιεί για να διακρίνει μεταξύ των διαφορετικών κυβερνητικών καθεστώτων κατά τη διάρκεια της ιστορίας, σύμφωνα με τον οποίο μπορούμε να διακρίνουμε μία θεωρία καθοδικής εξουσίας, όταν δηλαδή η εξουσία προέρχεται από ψηλά και κατεβαίνει προς τον άνθρωπο, όπως είναι η περίπτωση της θεοκρατίας και μερικών μοναρχιών, καθώς και μία θεωρία ανοδικής εξουσίας, όπως είναι η περίπτωση της δημοκρατίας, όπου αναγνωρίζεται στο λαό η υπέρτατη εξουσία την οποία ο ίδιος αποφασίζει μέσω εκλογικής διαδικασίας να παραδώσει στους κυβερνήτες ώστε να αναλάβουν τη διακυβέρνηση της χώρας και με τον τρόπο αυτό τους ανεβάζει στην εξουσία. Στην προκειμένη περίπτωση δεν μας ενδιαφέρει να κρίνουμε ποια από τις δύο θεωρίες εξουσίας είναι η πιο κατάλληλη, όπως δεν ήταν αυτή και η πρόθεση του Ullmann, ο οποίος στο βιβλίο του *A History of Political Thought: The Middle Ages*, ενδιαφερόταν περισσότερο για την κατανόηση και όχι για την κριτική της μεσαιωνικής πολιτικής θεωρίας.¹

Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι να χρησιμοποιήσουμε αυτό τον τρόπο ανάλυσης ώστε να υποστηρίξουμε ότι η ταυτότητα ενός λαού, ζήτημα που μας απασχολεί στην εν λόγω παρουσίαση, ερμηνεύεται καλύτερα μέσα από μία θεωρία ανοδικής εξουσίας. Η ίδια η κοινωνία αναγνωρίζει τον εαυτό της, όταν αντιλαμβάνεται κοινά στοιχεία μεταξύ των μελών της, στοιχεία θεμελιώδη στην έκφραση της ανθρώπινης ζωής τόσο ατομικής όσο και κοινωνικής, όπως είναι οι περιπτώσεις της γλώσσας, της θρησκείας, των οικογενειακών παραδόσεων, των καλλιτεχνικών και πολιτισμικών εκδηλώσεων, μεταξύ άλλων. Η αναγνώριση αυτών των κοινών στοιχείων, η πρόσδεση σε αυτά και μία σχέση κοινοκτημοσύνης ή ακόμη και αγάπης που αναπτύσσεται σε σχέση με αυτά τα στοιχεία, κάνουν την

¹ Ullman W., *A History of Political Thought: The Middle Ages*, Pelican, London 1965.

ανθρώπινη κοινότητα συμμετοχή της ιστορίας της, αφού έτσι ενώνεται με το παρελθόν και τους προγόνους της· αυτά είναι που προσδίδουν ταυτότητα σε μία κοινωνία. Η ταυτότητα, λοιπόν, είναι ένα φαινόμενο κατεξοχήν λαϊκό και, με κανένα τρόπο, δεν προέρχεται από το χώρο της εξουσίας. Όταν αυτό συμβαίνει, δηλαδή όταν ένα κράτος, μία ομοσπονδία κρατών, μία πολιτική ιδεολογία ή κάποιος άλλος οργανισμός εξουσίας, επιχειρεί να πείσει το λαό για τη συμμετοχή του σε μία κοινότητα και μέσω κάποιων κοινών χαρακτηριστικών να τους προσδώσει ταυτότητα, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα φαινόμενο που περισσότερο συγγενεύει με τον προσηλυτισμό και την προπαγάνδα, που θα μπορούσαν ωστόσο να χρησιμοποιήσουν ως δικαιολογίες κοινωφελείς σκοπούς, όπως είναι η καταπολέμηση της φτώχειας και οποιουδήποτε άλλου δεινού, αλλά ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση, ακριβώς εξαιτίας του καθοδικού χαρακτήρα του φαινομένου, δεν μπορεί να αναγνωριστεί ως φαινόμενο ταυτότητας. Ο στοχασμός ως προς την ταυτότητα ή τις ταυτότητες, στα πλαίσια αυτού που ιστορικά ονομάζουμε Ευρώπη, θα πρέπει να μας οδηγήσει στον χώρο της Ιστορίας, καθώς μόνο σε αυτή μπορούμε να συναντήσουμε ένα επιστημονικό μονοπάτι αξιόπιστο, ώστε να προσεγγίσουμε το ζήτημα που μας απασχολεί. Η ιστορία, σε αντίθεση με την πολιτική θεωρία ή τις ιδεολογίες, προσεγγίζει τις κοινωνίες του παρελθόντος και του παρόντος μέσα από το πρίσμα της ίδιας της πραγματικότητας, από τις πραγματικές ανάγκες της και όχι μέσα από τα συμφέροντα του εκάστοτε ερευνητή, θεωρητικού ή κυβερνήτη. Όταν το σύμβολο ενός λαού, όπως ο κόκορας στην περίπτωση των Γάλλων ή η κουκουβάγια στην περίπτωση των Ελλήνων, ανταποκρίνεται σε μία επιβεβαιωμένη ιστορική πραγματικότητα βρισκόμαστε εμπρός σε ένα χαρακτηριστικό ταυτότητας, ωστόσο όταν το σύμβολο ενός λαού προκύπτει μέσα από έναν δημόσιο διαγωνισμό ή από την απόφαση ορισμένων ομάδων εξουσίας, όπως συμβαίνει με αρκετές σημαίες που είναι σήμερα σε ισχύ, δεν βρισκόμαστε αναγκαστικά μπροστά σε χαρακτηριστικά ταυτότητας, αλλά είμαστε περισσότερο αντιμέτωποι με την επιθυμία ή την πρόθεση δημιουργίας, για πλείστους λόγους, ωφέλιμους ή όχι, μιας τεχνητής ταυτότητας.

Από τη δική μας οπτική γωνία, και παρόλο που είναι δυνατόν να αναγνωρίσουμε ορισμένα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά μεταξύ των ευρωπαϊκών εθνών, το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται σε ενικό αλλά σε πληθυντικό αριθμό. Είναι δυνατόν, πράγματι, να αναγνωρίσουμε στα πλαίσια της Ευρώπης την ύπαρξη στέρεων εθνικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων, των οποίων η ιστορική καταγωγή είναι εξαιρετικά μεγάλης διάρκειας. Εν προκειμένω, εφόσον το θέμα του συνεδρίου που μας συγκέντρωσε το προτείνει στον τίτλο του, ενώ

παράλληλα και η ιστοριογραφική ειδικότητά μου με συνδέει με την ιστορία της Ελλάδας, προτίθεται να παρουσιάσω έναν στοχασμό πάνω στο ζήτημα της ταυτότητας για την περίπτωση του ελληνικού λαού. Σε καμία περίπτωση, δεν είμαι διατεθειμένος να κλείσω το θέμα με οριστικά συμπεράσματα. Αντιθέτως, προτείνω, διαμέσου του στοχασμού που ανακλύπει μέσα από την ανάγνωση και ερμηνεία ενός αποσπάσματος της *Ιλιάδας*, ορισμένα στοιχεία ανάλυσης που μπορούν να φανούν χρήσιμα για τη συζήτηση γύρω από το ζήτημα των ταυτοτήτων στην Ευρώπη, καθώς και της ταυτότητας της ίδιας της Ευρώπης, εάν, βέβαια, θεωρείται εύλογο να συζητάμε για μία τέτοια ταυτότητα.

Η είσοδος του Πριάμου στη σκηνή του Αχιλλέα για να ζητήσει την εξαγορά της σορού του αγαπημένου του γιου,² εκτός απ' το να συγκινήσει τους αναγνώστες και τους θαυμαστές της *Ιλιάδας*, εκθέτει ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία του Έλληνα, όπως ήταν πριν 3 χιλιετίες, και συνεχίζει να φωτίζει τον τρόπο ζωής των Ελλήνων του σήμερα και το πώς αντιλαμβάνονται τη ζωή. Γιατί; Είναι πιθανό να συναντήσει κανείς στοιχεία κοινά μεταξύ του Έλληνα ειδωλολάτρη της εποχής του Σόλωνα ή του Πυθαγόρα, του χριστιανού της εποχής του Ιουστινιανού ή του μεταγενέστερου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου,³ του Έλληνα των 400 χρόνων οθωμανικής κυριαρχίας και του Έλληνα των ημερών μας; Ακόμη κι αν λάβουμε υπόψη τις τεράστιες διαφορές που χωρίζουν τη μία εποχή από την άλλη, τις επιρροές από ξένες κουλτούρες κατά την πάροδο του χρόνου και τη μοναδικότητα κάθε περιόδου της ιστορίας, αν συγκεντρώσουμε την προσοχή μας –όσο παράξενο κι αν φαίνεται– στο “στόμα” των Ελλήνων, μπορούμε όχι μόνο να εμβαθύνουμε στον καθορισμό της ιδιότητας του να είσαι Έλληνας, αλλά ταυτόχρονα να αναγνωρίσουμε κοινά στοιχεία που επιτρέπουν να διαβεβαιώσουμε ότι παρ'όλες τις διαφορές, με χιτώνα ή με τζιν, ο ελληνισμός είναι ένας και μοναδικός.

Ο Πριάμος τόλμησε αυτό που κανένας άνθρωπος στη γη δεν είχε τολμήσει, μας επισημαίνει ο Όμηρος, να φέρει στο στόμα του το χέρι του φονιά των παιδιών του.⁴ Ο Πριάμος ζητάει συμπόνια, θέλει μόνο να επιτρέψει το άψυχο σώμα του Έκτορα, του καλύτερου από τα παιδιά του και του μόνου ικανού να υπερασπιστεί την Τροία, θέλει να αποδώσει τις αρμόζουσες νεκρικές τιμές στο παιδί του και να τον τιμήσει ως ήρωα της πατρίδας του. Μπαίνει χωρίς να γίνει αντιληπτός, ξεγελώντας τους

² *Ιλιάδα, ραψωδία κδ, στ. 468 και εξής.*

³ Soto R. A., *Isócrates y los “Espejos de Príncipe” bizantinos (Ισοκράτης και τα βυζαντινά “κάτοπτρα ηγεμόνων”)*, Byzantion Nea Hellás, 30, Santiago, 125-141.

⁴ *Ιλιάδα, ραψωδία κδ, στ. 468 και εξής.*

φύλακες του Αχιλλέα, στην σκηνή του γιου του Πηλέα, του καλύτερου των Ελλήνων, του αήτητου. Παρά την προχωρημένη του ηλικία, ο Πρίαμος δεν τον φοβάται. Ξέρει ότι μόνο ο λόγος μπορεί να πείσει τους επιφανείς άντρες και βασιζεται σε αυτόν. Ο Αχιλλέας – ακόμη θλιμμένος εξαιτίας του θανάτου του καλύτερού του φίλου Πάτροκλου από τα χέρια του Έκτορα⁵ – αυτός ο φονιάς των ανδρών, απολαμβάνει την ξέφρενη απόλαυση της εκδίκησης, αφού έχοντας νικήσει τον Έκτορα σε προσωπική μονομαχία, δένει το άψυχο σώμα του στο άρμα της μάχης και το σέρνει κατ' επανάληψη γύρω από την Τροία, ταπεινώνοντάς τον μπροστά στα σαστισμένα μάτια των Τρώων.⁶ Η συνάντηση πρόσωπο με πρόσωπο ανάμεσα στην νεότητα, τη δύναμη και τον ηρωισμό του Αχιλλέα και τα γηρατειά, την αδυναμία και τη σοφία του Πρίαμου· η ανυπομονησία του νέου και η ηρεμία του γέροντα μας τοποθετούν μπροστά σε ένα από τα πιο συγκινητικά αποσπάσματα της *Ιλιάδας*, του Ελληνισμού και της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Ο Πρίαμος μιλάει με ειλικρίνεια και μαεστρία. Από το στόμα του αναδύεται ένας λόγος γλωσσολογικά σωστός, ρητορικά αποτελεσματικός, αισθητικά κομψός και ηθικά ειλικρινής. Ζητά από τον Αχιλλέα μια πράξη ανθρωπιστική, να του επιστρέψει το σώμα του γιου του. Του θυμίζει την αξία της ζωής και του θανάτου, του ηρωισμού, της συμπόνιας... Τον πείθει σχετικά με την ιερότητα των οικογενειακών δεσμών και την ευγένεια της πατρότητας. Ο Πρίαμος φέρνει στην μνήμη του Αχιλλέα τον πατέρα του, Πηλέα, γέρο και σεβάσμιο όπως ο ίδιος, που με ανυπομονησία και προσδοκία αναμένει την επιστροφή του αγαπημένου του γιου. Ο Πρίαμος, αντίθετα, που είχε τόσοι και σπουδαίους μάστιχα, εκμυστηρεύεται στον Αχιλλέα ότι κανείς δεν του έμεινε πια, εφόσον ο καλύτερος όλων, ο Έκτορας ο υπερασπιστής της Τροίας, έχει σταλεί στον Άδη από τον ίδιο τον Αχιλλέα. Ο Πηλέας ζει με την προσδοκία της επανένωσης με τον Αχιλλέα, ο Πρίαμος αντίθετα ξέρει ότι ο Έκτορας κείτεται νεκρός στην σκηνή του Αχιλλέα και ότι δεν μπορεί να προσδοκά μέλλον για το παιδί του. Γι' αυτό ζητάει χωρίς χωρίς να χάσει την αξιοπρέπειά του, μόνο ένα πράγμα: έλεος... επίστρεψέ μου το σώμα του γιου μου για να ταφεί.⁷

Το απόσπασμα είναι χωρίς αμφιβολία ένα παγκόσμιο κομμάτι της ρητορικής και ένα δείγμα των κλασικών αξιών που ο Όμηρος υπερασπίζεται και πάνω στις οποίες στηρίζεται η χλιετής ελληνική κουλτούρα.⁸

⁵ *Ιλιάδα, ραψωδία ιη, στ. 90 και εξής.*

⁶ *Ιλιάδα, ραψωδία κβ, στ. 395 και εξής.*

⁷ *Ιλιάδα, ραψωδία κδ, στ. 486 και εξής.*

⁸ Soto R. A., *El escudo de Aquiles (Η ασπίς του Αχιλλέα)*, Byzantion Nea Hellás, 19-20, Santiago, 2000-2001, 17-33.

Δεν έχει σημασία μόνο το περιεχόμενο του μηνύματος του Πριάμου, αλλά επίσης ο τρόπος με τον οποίο το εκθέτει μπροστά στον γιο του Πηλέα. Ο Αχιλλέας δεν αναλογίζεται μονάχα το πρόβλημα που του παρουσιάζει ο Πρίαμος, αλλά εκτιμά ακόμη την ομορφιά του λόγου του ηλικιωμένου. Οι λέξεις του είναι η καλύτερη αντανάκλαση της ψυχής του και μέσω αυτών ο Αχιλλέας, όπως επίσης και ο αναγνώστης της *Ιλιάδας*, μπορεί να εισαχθεί στον εσωτερικό κόσμο του συνομιλητή του, και κοιτάζοντας αυτόν τον ίδιο, επίσης στον δικό του. Έτσι λοιπόν, αποφασίζει να αλλάξει τον ρου των γεγονότων και δέχεται να επιστρέψει το σώμα του εχθρού του. Ωστόσο, αφού το ανακοινώσει στον Πρίαμο, θεωρεί ότι ήδη έχει καταναλωθεί αρκετός χρόνος για τον λόγο. Σκέφτεται ότι αυτό που έπρεπε να ειπωθεί έχει ήδη λεχθεί... και τότε θυμάται, εν μέσω σοβαρών τεκταινόμενων, κρατώντας από το χέρι τον σεβαστό Πρίαμο που κλαίει για τον γιο του, στο πλαίσιο μιας σκηνης δακρύων, αναμνήσεων, νοσταλγίας, ανθρώπινων αρετών... ότι είναι ώρα για φαγητό και, καθώς οι άντρες δεν τρώνε μόνοι, είναι τέτοια η συνθήκη ώστε να μοιραστεί το τραπέζι ακόμα και με τον εχθρό του. Δίνει την εντολή και αμέσως σφάζουν μερικά πρόβατα, τα ετοιμάζουν με τέχνη και ξεκινάει η γιορτή.⁹ Ο Αχιλλέας και ο Πρίαμος καταλήγουν να τρώνε μαζί... Τα ίδια στόματα που λίγες στιγμές πριν υπηρετούσαν την έκφραση της ψυχής και επέτρεπαν την έξοδο αυτής μέσω του λόγου, τώρα ξανανοιγουν, αλλά για να επιτρέψουν την εισαγωγή των εκλεκτών εδεσμάτων με τα οποία ο Αχιλλέας τιμά τον καλεσμένο του. Έτσι, όπως η ομιλία, επίσης και το φαγητό θεωρείται ως τέχνη. Η φύση μπαίνει στο σώμα του ανθρώπου για να το θρέψει και να το γεμίσει ζωή και η γλώσσα, η ίδια που αρθρώνει την ομιλία, η μητέρα της ρητορικής όπως και της μαγειρικής τέχνης, την υποδέχεται και την απολαμβάνει.

Η μπουκιά και η λέξη, το συμπόσιο και ο λόγος· σώμα και ψυχή, θνησιμότητα και αθανασία, αμφότερες οι πραγματικότητες έχουν ως όχημα το στόμα.

Εν μέσω αυτής της κλασικής αντίληψης, ο Χριστιανισμός γίνεται δεκτός με ευλάβεια. Το μήνυμα της αιώνιας σωτηρίας ξεπερνούσε τον αυστηρό και απελπιστικό Άδη των αρχαίων, ο παγκόσμιος και όχι εθνικός χαρακτήρας του δόγματος ερμήνευε το οικουμενικό πνεύμα της κουλτούρας των Ελλήνων από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο θεωρητικός μονοθεϊσμός των φιλοσόφων γινόταν πράξη και αποκτούσε προσωπικά χαρακτηριστικά... Όπως καλά γνωρίζουμε, δεν καθυστέρησαν πολύ χρόνο οι Έλληνες για να μετατραπούν σε χριστιανούς. Από τον πρώτο αιώνα ήδη η πλειοψηφία του πληθυσμού της ανατολικής μεσογείου που μιλούσε

⁹ *Ιλιάδα, ραψωδία κδ, στ. 599 και εξής.*

ελληνικά δήλωναν χριστιανοί και συμμετείχαν στις τελετουργίες της νέας θρησκείας. Η ζωή αποκτούσε νέους ρυθμούς. Το ημερολόγιο ταξινομήθηκε σύμφωνα με τις θρησκευτικές εορτές και έχοντας ως αρχικό άξονα την γιορτή του Πάσχα.¹⁰ Οι Έλληνες έκαναν δικό τους τον χριστιανισμό αποδεχόμενοι τον λόγο των ιεραποστόλων πρώτα, αλλά και του ίδιου του Θεού έπειτα. Βαθύ αντίκτυπο είχαν από τότε και συνεχίζουν να έχουν τα λόγια του Αγίου Ιωάννη...

Ἐν ἀρχῇ ἦ ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦ ὁ Λόγος.¹¹

Ο Θεός είναι ο λόγος, ο δρόμος, η αλήθεια και η ζωή. Και αυτός που ενσαρκώνει την Αλήθεια, ο Χριστός, έγινε άνθρωπος και προσφέρθηκε *ψυχή τε και σώματι* στους ανθρώπους για τη σωτηρία τους. Η λειτουργική πράξη της Θείας Ευχαριστίας συγκινεί βαθύτατα τους Έλληνες προσήλυτους των πρώτων αιώνων, τους μεταγενέστερους αλλά και τους τωρινούς. Ο Ιησούς καθαγιάζει μέσω του λόγου το ψωμί και το κρασί, ο λόγος μεταμορφώνει και έπειτα προσφέρεται σαν τροφή της ζωής μέσω της μετάληψης. Η υπερφυσική τελετουργία του αγιασμού (λόγος) και της μετάληψης (τροφή), συμφωνούν με την κλασική αντίληψη του στόματος και της γλώσσας...

... ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ.¹²

Κατά την διάρκεια των αιώνων της Αυτοκρατορίας του Βυζαντίου η ελληνική γλώσσα συνέχισε να είναι το όχημα της σκέψης, της επιστήμης και της επικοινωνίας, όχι μόνο των Ελλήνων, αλλά επίσης και των υπόλοιπων συνδεδεμένων λαών με το κράτος της Κωνσταντινούπολης.¹³ “Η κοινή διάλεκτος δηλαδή η κοινή ελληνική γλώσσα του ελληνιστικού κόσμου πρέπει να αποτελεί το σημείο αφετηρίας για οποιαδήποτε ιστορία της μεσαιωνικής και νέας ελληνικής γλώσσας.”¹⁴

¹⁰ Jaeger W., *Early Christianity and Greek paideia*, Belknap Press, Cambridge, Mass 1961.

¹¹ *Ιω.*, 1,1.

¹² *Ιω.*, 6, 54.

¹³ Jenkins R., *Hellenistic Origins of Byzantine Literature*, *Dumbarton Oaks Papers*, 17, Washington 1963, 39-52; Bolgar R., *The Classical Tradition: Legend and Reality*, στο: Mullet M., Scott R. (eds.), *Byzantium and the Classical Tradition*, University of Birmingham, Thirteenth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham 1979, 7-19; Hunger H., *The Classical Tradition in Byzantine Literature: The Importance of Rhetoric*, en: Mullet M., Scott R. (eds.), *op. cit.*, 42-47; Caballero R., *La Transmisión de los textos griegos en la Antigüedad Tardía y el Mundo Bizantino: una ojeada histórica*, *Tempus*, 23, Μαδρίτη 1999, 15-64; Oehler K., *Aristotele in Byzantium*, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, V, 2, Durham-North Carolina, 133-146.

¹⁴ Browning R., *Η Ελληνική Γλώσσα, Μεσαιωνική και Νέα*, Αθήνα 2002, 33.

Η λογοτεχνία, η επιστήμη και η εκπαίδευση της νεολαίας εκτός από την καλλιέργεια της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, φαινόμενο χάρη στο οποίο τη διατηρούμε μέχρι σήμερα, επέτρεψαν την ανάπτυξη της ελληνικής γλώσσας σε διαφορετικά επίπεδα, γεγονός που εδραίωσε τη χρήση της και εγγυήθηκε την επιβίωσή της.¹⁵ Ενώ άλλες σημαντικές γλώσσες της αρχαιότητας μετατράπηκαν σε νεκρές γλώσσες, τα ελληνικά συνέχισαν να ζουν και να ακούγονται στην αυτοκρατορική αυλή, στην Αγία Σοφία, στον ιππόδρομο, στο Χρυσό Κέρας και στο σπίτι, γύρω από την οικογενειακή εστία, χιλιάδων ανδρών από την Ασία μέχρι τις ιταλικές ακτές, από την Αίγυπτο μέχρι τα Βαλκάνια...

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία προσέδωσε ζωτική σημασία στην παιδεία.¹⁶ Τα παιδιά στο Βυζάντιο εκπαιδεύονταν στα ελληνικά, ακολουθώντας το επιμορφωτικό πρόγραμμα του αρχαίου Ισοκράτη,¹⁷ την ελληνιστική παράδοση και τη ρωμαϊκή κληρονομιά των Κλασικών Σπουδών, δηλαδή των λεγομένων *trivium* και *quadrivium*.¹⁸ Ο Λόγος, ο οποίος δε λαμβάνεται μόνο ως απλό μέσο επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους, αλλά πρωτίστως ως όχημα σκέψης, ως ιδιότητα που επιτρέπει την άσκηση της ανθρώπινης νοημοσύνης και την διαφοροποίηση ανάμεσα σε άνθρωπο και ζώο, ο λόγος, λοιπόν, συντηρητικός και τολμηρός, φύλακας της παράδοσης και κατασκευαστής του μέλλοντος, τελούσε υπό προστασία. Δεν είναι παράξενο ότι από τους πρώτους αιώνες της Αυτοκρατορίας μέχρι και τους τελευταίους κάτω από την τουρκική απειλή, οι αυτοκράτορες ήταν ειδικά εκπαιδευμένοι στην χρήση του λόγου.¹⁹ Ο παραινετικός λόγος, εμπεριέχοντας περισσότερο κριτική παρά έπαινο, αποτέλεσε μία βασική δίοδο έκφρασης και συμμετοχής των διανοουμένων στην

¹⁵ Συροπουλος Σ., Κλασική ελληνική και βυζαντινή ρητορική συνέχεια ή επανεφεύρεση του δεδομένου, στο: Alonso A. J., Omatos S. O. (eds.), *Cultura Neogriega. Tradición y Modernidad. Actas del III Congreso de Neohelenistas de Iberoamérica* (Junio, 2005), Vitoria 2007, 665-670.

¹⁶ Herrera C. H., *Los estudios superiores en Bizancio*, στο: Herrera C. H., *Dimensiones de la Cultura Bizantina: Arte Poder y Legado Histórico*, ed. Universitaria, Santiago de Chile 1998, 305-337 και στο: *Byzantion Nea Hellás*, 11-12, Santiago de Chile 1990-1992, 27-49.

¹⁷ Kennedy G., *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, Princeton-New Jersey 1983; Soto R. A., *Isócrates y los "Espejos de Príncipe" bizantinos* (Ισοκράτης και ...), op. cit.

¹⁸ Finley M. I., *Uso y abuso de la historia*, ed. Crítica, Barcelona 1977, 304; Marrou H. I., *Educación y Retórica*, στο: Finley M. I. (ed.), *El Legado de Grecia*. Ed. Crítica-Grijalbo, Barcelona 1983, 202 και εξής; Fernández A. A., *El sistema educativo bizantino: historia y características*, στο: Alonso A. J., Omatos S. O. (eds.), op. cit., 143-155.

¹⁹ Beck H. G., *Η ρητορική των Βυζαντινών ως έκφραση του βυζαντινού πνεύματος*, *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, 9, Θεσσαλονίκη 1965, 101-112.

σφαίρα της πολιτικής. Αυτή είναι η περίπτωση του Συνέσιου Κυρήνης²⁰ ενώπιον του αυτοκράτορα Αρκάδιου,²¹ του Αγαπητού Διακόνου²² ενώπιον του Ιουστινιανού,²³ ή του Εμμανουήλ Β' Παλαιολόγου,²⁴ προς τον υιό του Ιωάννη, πατέρα του τελευταίου Βυζαντινού Αυτοκράτορα.²⁵

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης και κατά την διάρκεια 400 ετών, ο ελληνικός λόγος υποτάχθηκε στην πιο σκληρή δοκιμασία της ιστορίας του. Έπαψε να είναι επίσημος και πλειοψηφικός, στερήθηκε την ύπαρξη ενός κράτους που να τον αναγνωρίζει επίσημα και να τον προστατεύει. Ωστόσο, στην οικειότητα του άβγατου ενός μοναστηριού ή της οικογενειακής κουζίνας συνέχισε να καλλιεργείται. Για μία ακόμη φορά στην ιστορία της Ελλάδας η γλώσσα είναι ο πρωταρχικός παράγοντας της

²⁰ Turnebe A., Παρίσι 1553; Petavius D., Παρίσι 1612; Kymitinis S., In Synesii de regno orationem metaphrasis, 1697; Krabinger J., Synesius, Rede ubre das Königtum. Μόναχο 1825; Krabinger J., Στουτγκάρδη, 1850; Migne J. P., PG 66, 1021-1756, Παρίσι 1857-1866; Terzaghi N., Synesii Cyrenensis, Hymnii et Opuscula, I. Ρώμη 1939-1944; Garzya A., Sinesio di Cirene Sul Regno, Νάπολη 1973; Garzya A., Opere di Sinesio di Cirene, Τορίνο 1989.

²¹ Herrera C. H., Synésios de Cyrène, un crítico del Imperio, Byzantion Nea Hellás, 1, Santiago de Chile 1970, 108-123; Soto R. A., Tomás Mágistro: Un nuevo crítico del Imperio. Λόγος περί Βασιλείας (c. 1324-1328 d. C.) (Θωμάς Μάγιτρος: Ένας νέος κριτικός της Αυτοκρατορίας. Λόγος περί Βασιλείας (1324-1328 μ. Χ.), στο: Marín R. J., Pezoa B. A., Widow L. J. L. (eds.), Un magisterio vital: historia, educación y cultura. Homenaje a Héctor Herrera Cajas. Ed. Universitaria, Santiago de Chile 2009, 455-474.

²² Calliergi Z., Serie Venecia 1509; Migne J. P., PG 86, 1163-1185. Παρίσι 1857-1866; Blum W., Byzantinische Fürstenspiegel. Agapetos, Theofylakt Von Ochrid, Thomas Magister, Στουτγκάρδη 1981; Τζεδάκη Λ., Στιβακτάκη Π., Αγαπητού Διακόνου, "Έκθεσις κεφαλαίων παραι νετικών, Κρήτη 1988; Σίτου Ι., "Έκθεσις κεφαλαίων παραι νετικών, Ιωάννινα 1988; Riedinger R., Agapetos Diakonos, Der Fürstenspiegel für Kaiser Iustinianos, Αθήνα 1995; Iadevaia F., Agapito Diacono, Scheda Regia, Μεσσίνη 1995.

²³ Soto R. A., Yáñez R. E., El Arte del Buen Gobierno. Agapito Diácono, Exposición de Capítulos Admonitorios (Η τέχνη της σωστής διακυβέρνησης. Αγαπητού Διακόνου Έκθεσις κεφαλαίων παραινετικών). Κέντρο Βυζαντινών και Νεοελληνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο της Χιλής, Σαντιάγο της Χιλής 2006.

²⁴ Leunclavius J. A., Manuelis Palaeologi Aug. Praecepta educationis regiae, Βασιλεία, 1578; Beis C., Cent praecipites royaux de l'empereur Manuel Paléologue à Jehan Paléologue son fils, Παρίσι 1582; Migne J. P., PG 156, 313-384, Παρίσι 1857-1866.

²⁵ Soto R. A., Μανουήλ Β Παλαιόλογος: Αυτοκράτορας και συγγραφέας 1350-1425, Byzantion Nea Hellás, 28, Santiago 2009, 69-86; Soto R. A., Manuel II Paléologo y su admonición a Juan VIII: una esperanza tardía de resurgimiento imperial (Ο Μανουήλ Β' Παλαιόλογος και η παραινεσή του προς τον Ιωάννη Η': μία καθυστερημένη ψευδαίσθηση της αυτοκρατορικής αναγέννησης), Byzantion Nea Hellás, 25, Santiago de Chile 2006, 165-182.

πολιτισμικής ταυτότητας και της συμμετοχής σε μια ανθρώπινη κοινότητα που υπερβαίνει τις εκάστοτε συγχρονικές συγκυρίες.

Όποιος έχει την τύχη να γνωρίσει την Ελλάδα και να συμβιώσει με Έλληνες, μπορεί να επιβεβαιώσει το πώς αυτές οι παγκόσμιες αξίες διατηρούν ακόμη και σήμερα μια εξαιρετικά δυνατή ισχύ, η οποία όχι μόνο μαρτυρεί την επιβίωση χιλιετών παραδόσεων, αρχαίων και βυζαντινών, αλλά επιτρέπουν επιπλέον στον Έλληνα του σήμερα να διατηρεί την αίσθηση συμμετοχής σε μια κοινότητα πνευματική μεγάλης διάρκειας που τους προικίζει με μια αυθεντική ανεκτικότητα στις διαφορές και τις αλλαγές, έτσι όπως μια στερεή και βαθιά ριζωμένη πίστη στην παράδοση. Η θρησκευτική αφοσίωση (σήμερα χριστιανική και στην αρχαιότητα παγανιστική και φιλοσοφική), ο αναμφισβήτητος πλούτος της ελληνικής γλώσσας, μια και μοναδική από τον Όμηρο μέχρι σήμερα, η τεράστια λογοτεχνική, επιστημονική και καλλιτεχνική κληρονομιά, όπως επίσης και η κουζίνα συνιστούν αυτό που αναγνωρίζουμε ως ελληνικό πολιτισμό, ως ελληνική ταυτότητα σε οποιαδήποτε από τις ιστορικές φάσεις της.

Όπως στην αρχαιότητα ή στην βυζαντινή εποχή, η Ελλάδα κατοικεί στους Έλληνες και σε κανένα άλλο μέρος. Τα γεωγραφικά σύνορα - και η ελληνική ιστορία το γνωρίζει πολύ καλά - αυξομειώνονταν με χαρακτηριστική ευκολία, όπως επίσης τα πολιτικά συστήματα και οι οικονομικές περιστάσεις. Εδώ και αρκετές χιλιετίες οι Έλληνες πήραν το μάθημα, χαρακτηριστικό των ώριμων λαών, ότι ο κόσμος δεν εξαντλείται σε πολιτικές μεταβλητές, ακόμη λιγότερο κομματικού τύπου, όπως επίσης και σε οικονομικούς δείκτες. Οι πολιτικές και οικονομικές κρίσεις περνάνε, προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο, αλλά περνάνε. Μοναρχία, τυραννία, αριστοκρατία, ολιγαρχία, δημοκρατία, δημαγωγία... όπως οικονομία ή κρίση, είναι λέξεις ελληνικές, εμπειρίες ελληνικές, ιστορίες ελληνικές, παρελθόν και παρόν ελληνικό.

Το μυστήριο της μεγάλης διάρκειας της ιστορίας των Ελλήνων, αυτής της κλασικής αρχαιότητας που αρνείται να μετατραπεί σε παρελθόν και αγωνιζόμενη για την αθανασία της εξακολουθεί να παράγει δυναμική και στις μέρες μας, μπορεί να αποκαλυφθεί μέσω της γλώσσας, της οποίας τα μυστικά κρύβονται στις ετυμολογίες και στις συνταγές της κουζίνας. Η εικόνα μιας σύγχρονης οικογένειας να απολαμβάνει ένα αρνάκι στη σούβλα, προετοιμασμένο με τέχνη και προσδοκώμενο καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, μιλώντας την ίδια γλώσσα με τους αρχαίους και τους βυζαντινούς, από ασήμαντα πολιτικά και οικονομικά ζητήματα μέχρι ανθρωπολογικά προβλήματα ή θέματα θρησκευτικού περιεχόμενου, με συνεχείς παρεμβάσεις γλωσσολογικών και γαστρονομικών στοχασμών, μας θυμίζουν τον Όμηρο και μας ωθούν να αναζητήσουμε στις ίδιες

σταθερές αλήθειες – και όχι σε εκκεντρικές – την μυστική και παντοτινά καινοφανή πρωτοτυπία.

Η γνώση της ιστορίας της Ελλάδας και η προσέγγιση στα μυστήρια της γλώσσας της, συνιστούν από μόνα τους μια εξαιρετικά εμπλουτιστική μορφωτική πρόκληση, η οποία δεν περιορίζεται μόνο στους ειδικούς, αλλά επεκτείνεται ως πρόσκληση σε όλους εκείνους που διατηρούν την ελπίδα στον άνθρωπο και ξέρουν να εκτιμούν την ιστορία ως μεγάλη δασκάλα της ζωής. Η Ελλάδα, με 4 000 χρόνια ιστορίας, γεμάτη πολιτισμό, έχει κάτι ουσιαστικό να πει στην Ευρώπη για το ζήτημα της ταυτότητας.

Τα κοινά στοιχεία μεταξύ των διαφορετικών λαών που απαρτίζουν την επονομαζόμενη Ευρώπη δεν είναι δύσκολο να βρεθούν. Ο πολιτισμός των ευρωπαϊκών εθνών βασίζεται στην παράδοση του κλασικού ελληνισμού, στη γλώσσα, στη φιλοσοφία, στη λογοτεχνία στις επιστήμες και τις τέχνες· στο ρωμαϊκό και βυζαντινό-ιουστινιανό δίκαιο, στο χριστιανικό δόγμα και στην εκκλησιαστική παράδοση, που είναι επίσης ελληνορωμαϊκές. Ωστόσο, αυτά τα στοιχεία, δεν μπορούν να θεωρηθούν κοινά ή αποκλειστικά μόνο σε σχέση με τους λαούς που συναποτελούν τη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα λατινοαμερικανικά κράτη, οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, παρόλο που δεν εντάσσονται στα γεωγραφικά σύνορα της Ευρώπης, μπορούν να χαρακτηριστούν, ωστόσο, με βάση αυτή τη συλλογιστική εξίσου ευρωπαϊκά. Όπως είναι επίσης αλλά έθνη που παρ' ότι βρίσκονται στα γεωγραφικά πλαίσια της λεγόμενης Ευρώπης δεν αποτελούν μέρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ούτε θεωρούνται οι κάτοικοί τους ευρωπαίοι πολίτες. Πρόκειται για τις περιπτώσεις της Γεωργίας, της Σερβίας ή της Ρωσίας. Χρησιμοποιώντας τις κατηγορίες του διακεκριμένου ιστορικού Arnold Toynbee²⁶ αποδεικνύεται πιο σοφό να αναφερόμαστε σε κοινά πολιτισμικά στοιχεία στα πλαίσια αυτού που ονομάζει ως χριστιανο-δυτικός και χριστιανο-ανατολικός πολιτισμός και να αφήσουμε στην άκρη την εξαιρετικά αβέβαιη έννοια της Ευρώπης. Στα πλαίσια του δυτικού πολιτισμού (ελληνικού, λατινικού, γερμανικού, ολαβικού, καυκάσιου και χριστιανικού), είναι δυνατό να αντικρίσουμε ένα μεγάλο αριθμό γλωσσών, πολιτισμών και ταυτοτήτων. Μόνο η διαφύλαξη αυτών των πολύτιμων ταυτοτήτων του δυτικού πολιτισμού μπορεί να προστατεύσει την ψυχή των λαών και τον ίδιο τον πολιτισμό. Η φιλοδοξία να οικοδομηθεί – έχοντας ως πρωταρχική βάση ένα κοινό νόμισμα – μία κοινή κουλτούρα, μία κοινή ιστορία και ένας κοινός άνθρωπος, όχι μόνο δεν καταφέρνει να δημιουργήσει ταυτότητα, αλλά αντίθετα οδηγείται στο να

---

²⁶ Toynbee A., *A Study of History*, Oxford University Press, Oxford 1934-1961.

εξαλείψει τις ήδη υπάρχουσες αυθεντικές ταυτότητες, βάζοντας σε κίνδυνο τον ποικιλόμορφο και πλουραλιστικό πλούτο του πολιτισμού μας.

Παραχωρούμε, εν κατακλείδι, τον λόγο στον ποιητή, ιδρυτή και εμπνευστή της ταυτότητας, στους σοφούς στίχους του οποίου η ελπίδα διατηρεί προνομιούχο θέση. Λέει ο Όμηρος:

... ὦ οὐδὲν γλύκιον ἤς πατρίδος οὐδὲ τοκῆων ...²⁷

---

²⁷ *Οδύσσεια, ραψωδία ι*, στ. 34; “Τίποτε άλλο πιο γλυκό από πατρίδα και γονιούς...” Μαρωνίτη Δ. Ν., *Όμηρος, Οδύσσεια*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (μετάφραση), 2001.